

Türk Tıp Tarihi Arkivi

Cilt 5. No. 18. 1940

TÜRK HAKİMİ FARABİNİN UDU

Dr. A. SÜHEYL ÜNVER

Hakim ve feylesof Farabının tercemei halinden bâhis eserlerde musikişinas olduğunu ve bir musiki aletinin tarafından keşfedildiğini öğreniyoruz. (Elmedhal fi musiki) eserini musiki tarihi âlimleri pek mühim buluyorlar. Bunun fransızcası da basılmıştır (1).

İbni Ebi Usaybia, Tabakatül'etıbbâ eserinde (2): (Farabi) ilmi musikinin nazariyat ve ameliyatında gayei kusvaya vasıl olmuştu. Mu-maileyh bir musiki aleti icad etmişti. Çaldığı vakitte insanın bilcümle hissiyat ve infialâtını tahrik ederdi, diyor.

(سيف الدولة حمداني) nin sazen-deleri biraz fasıl yapıdıkta şeyh (Farabi) ademi iltifat ve çendan istimama tekayyüd etmeyip kendi cebinden biraz ağaç parçaları çıkarıp birbirlerine zam ve bir garib saz peyda ve serâgazi negamât eyledikte ehali meclise dıhk (gülme) ârız olup ol kadar güldüler ki bi-hud olunca ondan ol aleti bozup üslûbi âhar üzere edip çaldıkta cümle bükâ edip ağlaştılar ve yine bozup bir tarzı âhar üzere çaldıkta cümlesi hâba varıp Farabi dahi âlâtın alıp bir kimse vâkif olmaksızın çıkıp gitti. Hâbdan kalktıktan Farabiden nişan bulmadılar. Seyfûddevele buna pek ziyade muhabbet edip ikram eyledi . . . diye yazılıdır. Birinciden Farabının iyi bir musikişinas olduğunu, bundan da musiki hakkındaki liyakatinin efsaneleştiğini öğreniyoruz. Demek ki Farabının musikiye, musiki negamatına ve nazariyatına derin vukufu vardır.

(1) Kitabu L-Musiqi Al Kabir T. I ve II (Baron Rodolphe D'Erlanger) 1930, 1935, 1938 Paris. P. Geuthner

(2) Tıp Tarihi Enstitüsü kütüphanesi. Cilt 1. S. 134 - 140.

(3) Sütlücede Mahmud ağa camii imam ve hatibi Hasan Ayni nushasındaki nôtundan.

İSTANBULUN BAZI ACI ve TATLI SULARININ HALKÇA MARUF ŞİFA HASSALARI HAKKINDA

Dr. A. SÜHEYL ÜNVER (1)

İstanbulda halkın bazı hastalıklar üzerine müdrir olması gibi bazı tesirlerine kail oldukları birçok içme suları vardır. Bu suların bazıları rivayete göre İstanbulun 5 asır evvel Türkler tarafından zaptından evvelki zamanlara kadar uzanmaktadır. Bizanslıların sulara çok itikatları vardır. Hâlâ mevcut ayazma suları buna birer misaldir.

O zaman halk ne gibi sular kullanıyordu. Bizans tetkikleriyle meşgul alimler belki bunu aramışlardır. Lâkin o zamanlardanberi gelen bazı suların aynı suretle kullanıldıkları birkaç misal ile görülmüyor. Meselâ Balıklı ayazmasından müslüman halk eskiden şu alırdı. Samatyada Sulu Manastır yanındaki Acıçeşmenin ta Bizanslılardan biri göz hastalıklarına iyi gelir itikadi vardır. Bu itikatlar şüphesiz ki eski bir an'aneye istinat ediyor. An'ane ile beraber bu suları herhangi bir vesile ile kullananların tavsiyeleri ve sureti istimallerinin bu suretle genişlemesi de büyük rol oynuyor. Bazı suların filhalka mühim tesirleri vardır. Bunları halen hastalarımızda görüyoruz ve istimalini de tavsiye ediyoruz. Bunlarda ruhî telkinlerin de azçok tesiri vardır. Lâkin meşhur olmakla beraber bazı sular aynı tesiri yapmıyor. Aynı suyun aynı derecede müessir olduğunu söyleyenler olduğu gibi yine aynı suyun müessir olmadığını kullananlardan bazıları bildirmektedir.

Her ne de olsa İstanbul ve civarında çok meşhur ve âlemşumul içme sularından maada devaî tesirleri düşünülerek içilenler de az değildir. Bunların bir kısmı biz hekimlerce de maruftur ve tec-

(1) Belediye mecmuası 1934 No. 121, 122. nushasında intişar etmiştir.

rûbe olunmuştur. Bir kısmının tesirlerinden istifade olunduğu söylenir. Bu arada sırf menfaat maksadile ortaya bazı terkibi karışık ve içilmesinde şüphe görülen sular çıkarılmakta ve sonra müdahale olunarak terk olunmaktadır.

Bütün bu suların tesirlerine ekseriya ampirik surette vâkıf bulunuyoruz. İçlerinden bazıları fennî surette tahlil edilmiştir. Evliya Çelebi İstanbul sularından bahsederken bu gibi nafi' suları işaret etmiştir.

Ekseriya çok idrar sökdürmek, ufak taşları ve kumları düşürmekle maruf olan bu sular hakkında Sefineî safi gibi mühim, lâkin gayri matbu eserlerde ve sair yerlerde müteferrik malûmata tesadüf edilir. Lâkin bunlar kâfi değildir. Şeyhulislâm Âşir efendi mahdumu ve (1226) da ölen Rumeli Kadiaskeri Mehmet Hafit efendinin İstanbul civarında kâin lâtif suların mikyası ma' derecelerile sair hususlarından bâhis (مياه الآيات) nâmında 1855 (1271) de taş basması bir eseri vardır. Evliya Çelebiden sonra bu zat İstanbul sularından bahsediyor.

Ben bu suların tesbitini düşündüm. Şimdi bunlar hakkında eserlerde gördüğüm ve halktan işittiğim malûmatı sıra ile yazmakla iktifa edeceğim. Aralarında bazı müessir sular vardır ki bunlardan ne şekilde istifade olunabileceği ilmî bir surette tetkike şayandır. Bu sularla İstanbul, Evian gibi bir içme suyu şehri olmağa namzettir.

Bu kabil sular yalnız İstanbula has değildir. Anadolu da ampirik tarzda sırf şifa maksadile içilen sular pek çoktur.

İstanbulda mülga tekkelerde ve camilerde de şifa hassaları tevâtüren zikredilen bazı sular vardı. Bunların ekserisi şifa atfedilen kuyu ve sarnıç sularıdır. Bunlar da sırf halkın tevâtüre müstenit itikatlerine göre kullanılmıştır. Bazılarının tarifini Evliya Çelebiden alıyorum :

— Ayasofya koyusu hassası : (Bir adam yürek oynamasına ve hafakan marazına müptelâ olsa 3 cumartesi Ayasofya içindeki kuyunun suyundan seher vakti ve aç karnına üç defa içse iyi olur. (Cilt 1 s. 143).

— Merkez efendi suyu : (Su diyor : Ben şurada yedi bin yıl bir kır-

mızı renkli zülâlden leziz aynülhayatım. Senin emrinle veçhi arza çıkmağa memurum. Hak beni hümma marazına müptelâ olanlara deva kılmış. Herkim bu sudan sabahleyin birşey yemeden üç kere içse hümmayı muhrikadan halâs bulur, (Cilt 1. S. 312)

— Eyubda Küplüce ayazması: Kâğıthanede yol üzerinde, Halice nazır mürtefi tepe üzerinde etrafı ağaçlıklıdır. (Hummayı rub'a mübtelâ olan kimse 3 hafta bu sudan seher vakti içse şifa bulurmuş, (Cilt 1. S. 398)

— Eyub türbesinde: Sarnıç suyunu ziyaret edenler içer. Hafakan illetine ilâçtır, (Cilt 1. S. 403)

— Piripaşa Ayazmiyon nam su kaynağı: Haliçtedir. (Temmuzda hummaya tutulan bir adam üç kere suyundan içip bedenini yıkaşa kusup halâs olur. Ekseri rum tairesinin müş'irleri bu mahalde olduğundan bu ayazmayı çok ziyaret ederler, (Cilt 1. S. 412)

— Hasköy ayazma suyu — (yahudi meşatlığı) Mahmumu rub'a mübtelâ olanlar yedi defa içip yıkansalar sıtmadan kurtulurlar (Bu hümma iki gün koyuverip 4 üncü gün yine tutan sıtmadır, (Cilt 1. S. 414)

— Koca Mustafapaşa suyu. Sünbül efendi türbesi kuyusundan her sene muharremin birinci günü alınır ve burada yapılan süslü ve renkli şişelere konurdu. Alanlar her derde deva olduğunu ve ne niyete içilirse iyi geldiğini rivayet ederlerdi. Halen metrûktür. Dahia buna benzer birçok su vardır.

Elyevm şifa maksadile kullanılan sular bunlardır :

— Sarıyer Çırçır suyu: Bu su 24 saatte 2 ton akar.

Mikyası ma': 5, klorürler 0,035, mevadı uziye 0,0001, nitritler yoktur. Bu suyun lezzetine merak edenlerden durdukça ağırlaştığı ve hattâ bozulduğu rivayet olunur. Lâkin halk ekseriya bunun başına gidemez, bir vasita ile doldurturup evinde kullanırlar. Arada oraya gidip içenler de vardır. Bu suyu müdrir hassasından istifade ile biz hekimler ufak cesamette taş ve kumları olan ve kum dökən hastalara lâzım gelen ilâçlarla beraber tavsiye eder ve ekseriya gayrı muntazam değil, müdrir hassasından istifade için muayyen zamanlarda birer bardak içmelerini tavsiye ederiz. Burası Evian su şehrin-

de olduğu gibi bir içme yeri yapılmışa şayandır. İstanbulun içme suları meyanındadır. Lâkin çok az akar.

— Eyub, Oluklubayır Çırçır suyu; Bu su Ramisin altından sızar, çok müdrir gibi maruftur. Hastalar ekseriya kullanıyor. Günde muhtelif zamanlarda 4 - 5 bardak içilir. (Fade) tatsız ve lezzetsiz bir sudur. Lâkin kolay içilebilir. Çeşmeden akar. Civar halk ve museviler kum için çok kullandığı gibi şehrin diğer taraflarından aldırınlar da vardır. Yalnız kilyeler için müstameldir.

— Eyubda Kalenderhane sokağında bir bahçede bir kuyu da olduğu mervi müdrir bir su son zamanlarda meydana çıkmış ise de bunun doğru olmadığı ve suyun kabili şürb olmadığı beyanile menolunmuştur.

— Eyub üstünde Münzevi kışlası yanındaki çeşmenin suyu gayet müdrirdir. Lâkin biraz ağır sudur derler. Kullananlar vardır.

— Sarıyer Kestane suyu: 24 saatte 2 ton akar. Mikyası ma' 4,5, klorürler litrede 0,053, mevadı uzviye 0,0005. Nitritler yok. Bu suyun ilk kitabesini 1809 (1224) de Gazi Kaptan Ali paşa koymuştur. 1851 (1267) de Ahmed ibni Ali de bir çeşme yaparak bir kitabe koymuştur, kitabede bir mısra':

İç bu nev âbı zülâli sadrına versin şifa

Müdrir hassasından bahsedilir. Taş ve kum düşürüyer derler. Bir hasta bundan Çırçır suyuna nazaran daha çok istifade etmiştir.

— Karakulak suyu: Beykozda Dereseki karyesindedir. 24 saatte 30 ton akar. Mikyası ma' 1, mevadı uzviye 0,005, dir. Bir diğer tahlil raporunda mikyası ma' 2 dir, (Sefinei Safi). Klorürler 0,033 (112,5 dirhemde), diğer bir tahlilde tuz 21 miligram, mevadı uzviye litrede 0,25 miligram ve azotitler 0,1 miligramdır. (Sefinei Safi).

Mehmed Hafid efendi risalesinde bu suyun müdrir ve hâzım olduğunu kabul ederse de Çamlıca suyu derecesinde değildir der.

Akbaba civarındaki suyu Karakulak Ahmed ağa bulmuştur. Duçar olduğu mühlik bir hastalıktan bu su sayesinde kurtulduğundan oraları sahibi olan Cennet hatundan alıp imar etmiştir. 1741 (1154) de ölmüş ve suyun civarına defnedilmiştir. Diğer bir kayda göre bu

su Giritli Yusuf ağının suyudur. Deredeki karyesine 5 - 10 dakika ilerisindeki menba'dan gelir.

Karakulak suyunun durdukça güzelleştiğini ve hafif bir su olduğunu meraklıları söylüyor. Hattâ bir meraklı adamın Hacca giderken götürdüğü Karakulak suyundan artıp gelenin daha güzel ve daha lezzetli bulunduğunu hikâye de ederler. Müessir sular meyanında zikrederler. Müdrir hassası olduğunu iştmedim. İstanbulun esasen iyi menba sularından maduttur. Mehmed Hafid efendi risalesinde bu suyu müdrir olarak tavsif eder.

— Tomruk suyu: Büyük Çamlıca altında Tomruk ağa suyu diye maruftur. Mikyası ma' 1, kiorürler 0,0117 (112,5 dirhemde) dir. Mevadı uzviyesine bakılmamıştır (Sefinei Safi).

Halk arasında müdrir gibi telakki olunuyor. Bir kısmı kabul etmez. Ağır bir sudur derler. Müdrir olarak ve kum için ekseriya Kadıköy ve Üsküdar halkı getirtip kullanırlar. Diğer sular gibi içilir ve ve şehrin maruf menba' sularındandır.

— Şifa çeşmesi: Kandilli ile Vaniköy arasında bir çeşme suyudur. Su durmakla teressüb veriyor. Müdrirdir. Kuma ve mesane illetine çok iyi gelir diyorlar (Esad Fuad Tugay)

— Beykozda tepede diğer bir müdrir sudan bahsolunur. Kum için ve müdrir olarak kullanıyorlarmış.

— Samatyede Acıçeşme: Mesanede taş için. Ağahamamından Samatyeye giderken tramvay yolunun sağ cihetinin köşe başında üst tarafı yokuaça bir sokaktadır. Orada daima akar bir acı su vardır. Kum hastalığına giriftar olanlar o sudan devam üzere yarımşar bardak içerse mezkûr hastalıktan kurtulur. Taamda salatada domates yememeli. Sarıyerdeki Çırçır suyundan ziyade bu suyun bu hastalığa faidei azimesi vardır (Sefinei Safi). Safi efendi bu suyun göz hastalıklarına nafi olduğundan bahsetmez. Bizanslılardanberi bu su varmış. Rumlar göz hastalıklarına iyi geldiğine kani'dir. Civardan göz hastalıkları için buraya gelip gözlerini bu suya çarpa çarpa yıkarlar. Birisini gözlerini yıkarken gördüm, onu ferahlandırıldığını söyledi. Suyu acıdır.

— Toptaşı çeşmesi: Üsküdar'dadır. Göz hastalıklarına iyi geldiği ve bu cihetle maruf olduğu mervidir. Gözünde hastalık olan gelir yıkar, geçermiş (Mehmed Ali)

— Ayazma suyu: Yakacıktadır. Mikyası ma' 5, litrede klorürler 21 miligram, mevadı uzviye 0,45 miligram, azotitler 0,2 miligramdır (Sefinei Safi). Bu su hâzım olarak maruftur. İstanbulun içme sularından maduttur. İstanbulun diğer meşhur menba' sularının bu tesirinden çok bahsolunur. Diğer içme suları hâzım olarak marufturlar.

Kısıklı suyu: Büyük Çamlıca ile Küçük Çamlıca arasındadır. Bu su çok lezizdir. Kavakbayırı eaddesinde Ayşe hatun mektebi arkasındaki eraziden nebean edip işbu çeşmeye akar. 24 saatte 4 ton akıyor. Mikyası ma' 3, litrede klorürler 0,045, mevadı uzviye 0,0001. nitritler yoktur.

Bundan bir asır evvel yazılan ve arkadaşım Mehmed Ali tarafından bana iare olunan tıbbî formüllerle mürekkep el yazması bir mecmuada Kısıklı suyu safrayı muhrikayı ve baş dönmesini iyi etmek için yapılan bir mualece tertibine girmektedir.

Kısıklı suyu	bir vukye
Sasfras	2 dirhem

Çorba gibi pişirilecek ve galeyandan sonra indirilip su yerine kullanılacaktır. Kısıklı suyu şehrimizin maruf içme sularındandır. Lâkin eski müfrigi safra bir tertibe bilhassa konması nazarı dikkati bilhassa caliptir. Mehmed Hafid efendi risalesinde bu suyu kâbız ve müdrir olarak kaydeder.

Mehmed Hafid efendi eserinde Çamlıca suyunu hâzım ve müdrir olarak çok medheder. Bu su naklolunursa bozular iddiasındadır. Kayışdağı (pınarı) suyu mahallinde müdrirdir, naklolunursa hıffeti artırıyor mütaleasında bulunur.

Aynı zamanda Bulgurlu karyesinde (Kısıklı yanında) Demirci suyunun, Boğaziçinde Baltalimanında Kanlıkavak (Narhacı) suyunun ve bir de Turunçlu suyunun müdrir sularından madud olduğunu zikreder.

İstanbulun bazı acı ve tatlı sularının halkça maruf tesirleri hakkında bu tedkikim çok noksandır. Bu hususta tedkikatta bulunacaklara ufak tedkik nünuneleri verirken noksanlarının bana bildirilmesini

rica etmek için tekrar neşrettim. Bu gibi tedkiklerin neşrinde acele edilmezde yazan tarından daha tekâmül ettirilmesi beklenirse ekseriya bu da neşrolunmaktan geri kalıyor. Çok ehemmiyetli gördüğüm bu suların ve varsa diğerlerinin de ilmî bir surette tedkikleri Hidroloji ile meşgul olanlar için zevkli ve dolayısıyla memleket için faydalı bir mevzu'dur.

**TDV İslam Araştırmaları
Merkezi Kütüphanesi'ne
Orhan Şaik Gökyay'ın
VAKFIDIR.**